

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Харківське історико-філологічне товариство

*Присвячно 300-річчю
від дня народження Григорія Сковороди*

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 9/2022

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3281 від 18.09.2008.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (заступник головного редактора) (Харків)
Богданова І. І., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Берегове)
Лисиченко Т. Ю., канд. філол. наук (Харків)
Нестеренко Н. П., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
Руденко С. М., канд. філол. наук, проф. (Харків)
Сюта Г. М., д-р філол. наук, пров. наук. співроб. (Київ)
Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Нелюба А. М., д-р філол. наук, професор, Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна.
Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, Національний університет біоресурсів
і природокористування України.

Ухвалила вчена рада українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(протокол №3 від 2 листопада 2022 року)

У 41 **Український світ у наукових парадигмах:** Збірник наукових праць Харківсько-
го національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Вип. 9. —
Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2022.— 180 с.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-48-1

© Автори матеріалів, 2022
© Макет Т. Лисиченко, 2022
© Обкладинка У. Мельникова, 2022

Матеріали
Міжнародної наукової конференції

«РЕФЛЕКСІЇ ПРО ГРИГОРІЯ СКОВОРОДУ У ХХІ СТОЛІТТІ»

22–23 вересня 2022 року

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

Варшавський університет

Харків — 2022

черпатимуть з криниці Сковороди, дивуватимуть світ його мудрістю, репрезентуватимуть українську культуру через Сковороду всьому світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода і антична культура: [монографія]. Харків : Знання, 1997. 180 с.
2. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода. Харків : Фоліо, 2009. 123 с.
3. Хижняк З. І. Г. С. Сковорода і Київська академія. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди. Київ : Вища школа, 1972. С. 170–184.
4. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди / підготовка тексту й передне слово проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Прапор, 2004. 272 с.

Любов Умрихіна

кандидат філологічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

lubovumrikhina@gmail.com

МОРАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ В МОВІ ПРИТЧ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Філософсько-повчальні розмисли Г. С. Сковороди, закарбовані в його неповторних притчах, досі залишаються джерелом життєвої мудрості та орієнтиром у формуванні моральних настанов. Унікальні твори-символи «Убогий Жайворонок» та «Благородний Еродій» через повчально-настановчий посил відкривають людству істини щасливого світоіснування, що не мають ні часових, ні просторових меж. Напучувальний характер мови сквородаїнівської притчі дозволяє сприймати його мудрі життєві рекомендації як беззаперечні істини людського побутування, своєрідні заповіді сучасникам і прийдешнім поколінням.

Для вираження значення моральної настанови в мові придатні імперативні конструкції. Дослідженню імперативної модальності й особливостей утілення її в українській мові присвячено багато сучасних наукових розробок, спеціальних, комплексних, а також студійних, що тією чи тією мірою висвітлюють питання як структурно-граматичної організації імперативних конструкцій, так і специфіки їхньої реалізації у мові та мовленні (Л. В. Бережан, К. О. Бортун, О. Л. Даскалюк, Г. Г. Дрінко, Н. М. Костусяк, Т. А. Нестеренко, І. Л. Шевчук, Н. В. Швидка, С. В. Харченко та ін.). Проте висвітлення питання семантичної своєрідності й особливостей функціонування імперативних конструкцій у ролі моральної настанови позначене побіжним характером й недостатністю вивчення.

Імперативні конструкції зі значенням настанови є окремим функційно-семантичним типом імперативних конструкцій. Вони виконують роль мотиваційного засобу для адресата, орієнтуючи його не просто на конкретну фізичну поведінку, а на осмислення її аж до зміни життєвих установок, цінностей, переконань. Особливість таких конструкцій полягає в здатності через спонукування низького рівня категоричності виявляти достатньо високий ступінь імпозиції. Мовець здійснює своєрідний психологічний тиск на адресата, втручаючись у його особистий простір, що дозволяє кваліфікувати відповідну мовленнєву дію як «більше ніж вплив, але менше, ніж наказ» [Brown, Levinson]. У змісті таких імперативних конструкцій ознака зобов'язувальності, характерна для семантики наказу, девальвована, що корелює з відсутністю в них безапеляційності чи ультимативності. Усе разом створює умови для блокування абсолютного контролю над комунікативною ситуацією з боку адресанта.

Цим конструкціям притаманний високий ступінь сугестивності повідомлення через переважну більшість звернень саме до ментального начала особистості, що сприяє осмисленню реципієнтом каузованої ситуації. Таке спонукування орієнтоване переважно на відносно далеку перспективу або взагалі на безмежну позачасовість потенційного здійснення. Характерно, що поняття імператив перейшло в граматику з філософії, де ним завдяки вченню Канта було номіновано загальний моральний припис, певний кодекс людської честі, що за ним вибудовуються безумовні обов'язкові правила людської поведінки. Відповідно до цього кожна особистість має «дослухатися» до свого категоричного імператива, відповідаючи перед власним сумлінням.

Недарма імперативними конструкціями навіювального характеру зазвичай насичене фідеїстичне мовлення, представлене, зокрема, настановами проповідника — транслятора так званих моральних імперативів із священних (біблійних) текстів. Адже здебільшого вони орієнтують на напуття й повчання, життєві поради й рекомендації, пропонуючи своєрідні заповіді щодо досягнення духовного просвітництва.

Імперативні конструкції часто репрезентують батьківські заповіді, використані в інтимно-родинній комунікативній атмосфері. Вони виявляють відтінок напуття виховного характеру, що пов'язано з перспективами індивідуально-особистісних дій і станів адресатів. Сковородинівські імперативи, вилучені з текстів вищеназваних притч, наближені саме до батьківських заповітів.

Продуктуванню відповідних імперативних висловлень притаманна неквапливість організації думки, завчасна продуманість і вираженість пропонованого повідомлення, стійке розуміння значущості реалізації названого. Актуалізована мовцем ірреальна ситуація розрахована не на поведінковий автоматизм і терміновість — важливим є налаштування адресата на усвідомлення ним необхідності виконання певних подальших дій. Характерним є пропонування адресантом ряду таких рекомендованих дій, супроводжуваних часто необхідним аргументуванням і поясненням.

Для акцентуації значущості повчально-настановчого послання слугують контактовстановлювальні імперативні конструкції типу *Слухай і запам'ятай*;

А тепер послухай мене уважно, що випереджають звернення до адресата із запланованими життєвими рекомендаціями виховного змісту. Сковородинівські фатичні актуалізатори відрізняються особливою бароковою пишністю: – **Сину мій єдинорідний, схили вухо своє, почуй голос батька твого <...>**. Ланцюг життєвих настанов-імперативів у філософа подекуди обрамляє імперативна конструкція **Ти ж затаям міцно**. Двоскладність структури забезпечує інтимізацію комунікативних стосунків як необхідного підґрунтя для створення навіювального ефекту на адресата.

Засобом імперативних конструкцій Сковорода наставляє споглядати й невтомно вивчати світ у всій його різнобарвній різноманітності, усвідомлюючи неосяжну безмежність цього бурхливого океану, невпинного в русі життєвих хвиль: **Яка користь у читанні багатьох книг, коли ти беззаконник? Єдину книгу читай і доволі. Поглянь на цей світ. Поглянь на рід людський. Він-бо є книга, чорна книга, що тримає в собі різноякі біди, як хвилі, що постійно здіймаються на морі. Читай її завжди і навчайся, наче з високої гавані на буряний океан, поглядай і тишся** («Убогій Жайворонок»).

Та пізнання світу неможливе без пізнання себе, бо «в людині самій захований усесвіт» [Чижевський 2004, с. 158], і центром цього всесвіту, коренем усього життя Сковорода вважає серце: **Нині, сину мій, будь суддею і суди вчинок тетерваків. А коли гаразд осудиш, будеш перший суддя всьому світові. Суди ж отак**.

Тінь себе ані виправдає, ні осудить. Вона залежить від своєї голови та істини. **Поглянь на джерело її — на серце, що започаткувало і зродило її. Від надмірності серця, тобто від прірви його, говорять вуста, ходять ноги, дивляться очі, творять руки. Дивись! Коли тетервакове серце благе, звідки зродилося се його діло?** («Убогій Жайворонок»).

Сковорода навчає «богомудро кермувати не зовнішньою, а внутрішньою душевною економією» [Чижевський, с. 170]: **Чи бачиш якусь яскраву одягу, чи славний чин, чи гарний дім, але зсередини переточений червою, згадай слова: «Горе вам, облудні! Горе вам, що сміються нині!» і розумій як зовнішнє**.

Як побачиш жебрака, чи перестарілого, чи хворого, але повного надії, то **заспівай Соломонову пісню: «Благіша лютість від сміху, коли в злім обличчі впокоюється серце»**. Чи бачиш ти паралітика? **Обминай печальне, заздрісне і люте серце**. Втечеш, коли не будеш заздрісний. Зітнеш голову заздрісному змієві, коли будеш за мале вдячний. Бачачи не дорогу, не пишну, але здорову їжу, **заспівай: «Благіша лютість від сміху»**. Бачачи книгу, що не має кучерявих слів, але сповнена духом святим, **заспівай: «Благіша лютість від сміху»**. Коли чуєш раду, засолоджену словесним медом, за яким криється трукта, **заспівай: «Благіша лютість від сміху. Єлей грішного хай не помаже моєї голови»**. Бачачи убогий будиночок, але невинний, спокійний і безпечний, **заспівай: «Благіша лютість від сміху»**. Ось так, сину, **читай світську книгу** і матимеш зарозом і втіху, і спасіння («Убогій Жайворонок»).

Невтомно наставляючи «на розум» і виховуючи, Сковорода не обходить увагою питання власне виховання. Він переконує у важливості розвитку в дитини

природних нахилів замість створення нових. «Діяльність учителя та виховника має бути більш допомогою природі, ніж активною працею над утворенням у дитині чогось нового. Натхненний образом розкішної та пишної української природи, де треба було орати неораний ще ніколи степ, Сковорода дає символ виховання» [Чижевський 2004, с. 199]: **Не заважай лише природі і, коли можеш, знищуй перепони, очищаючи їй шлях; воістину все вона чисто і вдало зробить. Клубок сам собою покотиться з гори, забери лише камінь, що лежить на перепоні. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, почисть гусінь, стеж, аби на корінь не потрапляла сеча і т. ін.** («Благородний Еродій»).

Як представник діалектичного мислення, Сковорода подає імперативні настанови на фоні протиставного контексту, використовуючи антитетичність заперечень і стверджень. Так філософ маніфестує ідею «coincidentio oppositorum», стверджуючи факт того, що «в світі є різне та різноманітне, що між окремими елементами буття бувають конфлікти та противенства»; «антитези утворюють все в світі, складаючись у єдність» [Чижевський 2004, с. 30, 37]. Лише в розумній єдності протилежного можливе гармонійне життя індивіда.

Засобом імперативної конструкції **Не забувай притчі, яку часто я переказував** Сковорода ніби підкріплює значущість передаваних настанов.

Отже, завдяки формі імперативних конструкцій філософові вдалося влучно трансформувати глибоко осмислені й виважені морально-етичні погляди в повчально-настановчі звернення. Його моральні імперативи відбивають ідеї кордоцентризму, самопізнання, «душевної економії», розумного слідування внутрішній природі й невтомного вивчення зовнішньої.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вертоградар* української духовності: Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої всебічному осмисленню постаті Г. С. Сковороди (ОКЗ «НЛММ Г. С. Сковороди», 18 травня, 2013 року). Харків : Майдан, 2013. 170 с.
2. Гужва О. П. «Вічна філософія» як орієнтир у Сковородинівському світоспогляданні. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. 2012. Вип. 39. С. 34–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2012_39_6
3. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалов. Харків : Майдан, 2010. 1400 с.
4. Харченко Л. Концепція самопізнання у філософії Григорія Сковороди URL: http://www.medievist.org.ua/2016/02/blog-post_22.html
5. Царик Г. М. Імпозиція: розвиток термінологічних смислів в українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Філологія. 2014. №8. Т. 2. С. 190–192.
6. Чернишов В. В. Релігійні основи світогляду Григорія Сковороди. URL:http://shron.chtyvo.org.ua/Chernyshov_Viktor/Relihiini_osnovy_svitohliadu_HSkovorody.pdf
7. Чижевський Д. І. Філософія Г. С. Сковороди. Харків: Прапор, 2004. 272 с.
8. Brown P., Levinson S. Politeness: some universals in language usage. Cambridge University Press, 1994. 345 p.

Галина Сюта

ЛІНГВОСОФІЯ АФОРИСТИКИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ 63

Лідія Ткаченко

РИТОРИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ 69

Любов Умрихіна

МОРАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ В МОВІ ПРИТЧ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ 71

Сусанна Хавіна

ТЕКСТИ ВІРШІВ І БАЙОК ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

ЯК ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ У НАВЧАННІ

УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛІ 75

Студентський медіапроект

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА КРОКУЄ СВІТОМ 85

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ЛІНГВОПРАГМАТИКА.**ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ 90****Наталія Бирченко**

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА ТЮРКІЗМІВ

У РОМАНІ ВОЛОДИМИРА МАЛИКА «ТАЄМНИЙ ПОСОЛ» 91

Наталія Рябокін

НЕСТЕРЕОТИПНІ МОВНІ ІНДИКАТОРИ ВИСЛОВЛЮВАНЬ ЗГОДИ 95

Ольга ЧерненкоКОНЦЕПТ *МОВА* ЯК НАЦІОНАЛЬНА ДУХОВНА ЦІННІСТЬ

У ПОЕЗІЯХ ВІКТОРА БОЙКА 100

Ангеліна Ганжа

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА ПРОЄКЦІЯ БІОГРАФІЧНОЇ ІНСТАЛЯЦІЇ

(НА МАТЕРІАЛІ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ФІЛЬМІВ ПРО В. ВЕРНАДСЬКОГО) 108

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО 115**Оксана Румянцева-Лактіна**

ФЕМІНОЦЕНТРИЗМ СІМЕЙНОЇ САГИ

«МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ» ЯК ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА РИСА

ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ОКСАНИ ЗАБУЖКО 116

Олександра Телехова

«А Я ВАМ ДАМ ПОРАДОНЬКУ, ЯК ЖИТИ ДО ПУТТЯ»:

ДО 195-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЛЕОНІДА ГЛІБОВА (1827–1893) 121

УКРАЇНСЬКА СЛОВЕСНІСТЬ В ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЯХ 131**Ірина Кротова**

СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ 132